

**JAMOATCHILIK FIKRI VA SIYOSIY MADANIYAT:
O'ZBEKISTON KONTEKSTIDA TAHLIL****Ergashev Javohir**

O'zbekiston Milliy Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

javohirergashev619@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.20065678>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamoatchilik fikri va siyosiy madaniyat tushunchalari nazariy jihatdan tahlil etiladi hamda O'zbekiston jamiyati misolida empirik jihatdan ko'rib chiqiladi. Fuqarolarning siyosiy qatnashuvga bo'lgan munosabati, davlatga ishonch darajasi, siyosiy axborot olish manbalari va siyosiy madaniyatning shakllanish omillari muhokama etiladi. Maqolada shuningdek, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning jamoatchilik fikriga ta'siri, yoshlarning siyosiy faolligi hamda fuqarolik jamiyatining rivojlanish istiqbollari ham yoritiladi. Tadqiqot qiyosiy tahlil, sotsiologik so'rovlar natijalari va ekspert baholashlari asosida amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: jamoatchilik fikri, siyosiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, siyosiy qatnashuv, O'zbekiston, demokratiya, ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar siyosati.

KIRISH

Jamoatchilik fikri va siyosiy madaniyat — zamonaviy siyosiy sotsiologiyaning markaziy tushunchalaridan ikkitasidir. Ular bir-biri bilan uzviy bog'liq: jamoatchilik fikri fuqarolarning muayyan ijtimoiy-siyosiy masalalar bo'yicha umumlashgan pozitsiyasini ifodalasa, siyosiy madaniyat ana shu fikrning shakllanishi uchun zamin bo'luvchi qadriyatlar, me'yorlar va xulq-atvor namunalari tizimini o'z ichiga oladi. Ikki tushunchani birgalikda o'rganish bizga jamiyatda demokratik boshqaruv uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar mavjudligini yoki yo'qligini aniqroq baholash imkonini beradi.

O'zbekiston so'nggi o'n yillikda tub ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. 2016 yildan boshlab amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida fuqarolar siyosiy hayotga ko'proq jalb etila boshlandi, ommaviy axborot vositalari erkinligi kengaydi va nodavlat tashkilotlarning faoliyat maydonchasi kengaydi [1; 15-b.]. Bu o'zgarishlar jamoatchilik fikri va siyosiy madaniyatga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shu sababli O'zbekiston misolida ushbu jarayonlarni ilmiy tahlil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi — O'zbekistonda jamoatchilik fikrining shakllanish mexanizmlarini, siyosiy madaniyatning hozirgi holatini va ularning o'zaro munosabatini kompleks tarzda o'rganishdan iborat. Maqola uch asosiy muammo atrofida tuzilgan: birinchisi, jamoatchilik fikri va siyosiy madaniyat tushunchalarining nazariy asoslari; ikkinchisi, O'zbekistondagi empirik holat; uchinchisi esa kelajak istiqbollari va tavsiyalar.

1. NAZARIY ASOS: ASOSIY TUSHUNCHALAR VA YONDASHUVLAR**1.1. Jamoatchilik fikri: ta'rif va mohiyat**

Jamoatchilik fikri (public opinion) tushunchasi XVIII asr Yevropasida, ayniqsa fransuz ma'rifatparvarlik falsafasi doirasida paydo bo'lgan. Dastlab bu tushuncha 'umumiy aql' yoki 'ko'pchilik irodasi' ma'nosida ishlatilgan. Zamonaviy ijtimoiy fanlarda jamoatchilik fikri — muayyan ijtimoiy guruh, millat yoki aholi tomonidan u yoki bu ijtimoiy-siyosiy masalaga nisbatan bildirilgan umumlashgan pozitsiya, munosabat va baholash majmui sifatida ta'riflanadi.

Amerikalik siyosatshunos Walter Lippmann o'zining «Jamoatchilik fikri» (1922) asarida ommaviy fikrning psixologik asoslarini tahlil etib, unda shablonlar (stereotiplar) muhim rol o'ynashini ko'rsatdi [4; 18-b.]. Keyinchalik Jurgen Habermas 'ochiq makon' (public sphere) nazariyasini ishlab chiqib, fuqarolarning erkin munozara orqali jamoatchilik fikrini shakllantirishi uchun zarur bo'lgan

demokratik shart-sharoitlarga e'tibor qaratdi [2; 56-b.]. Ushbu nazariyalar O'zbekiston kontekstida ham muhim tahliliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Jamoatchilik fikrining asosiy xususiyatlari quyidagilardir: u dinamik, ya'ni vaqt o'tishi bilan o'zgaruvchan; u murakkab, chunki turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida farqlanadi; u ommaviy axborot vositalari, siyosiy elita, ijtimoiy tarmoqlar va shaxsiy muloqot kabi turli omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli jamoatchilik fikrini o'rganish uchun ko'p o'lchovli yondashuv talab etiladi.

1.2. Siyosiy madaniyat nazariyasi

Siyosiy madaniyat (political culture) tushunchasi amerikalik siyosatshunoslar Gabriel Almond va Sidney Verba tomonidan 1963 yilda nashr etilgan «Fuqarolik madaniyati» asarida ilmiy muomalaga kiritildi [1; 12-b.]. Ularning ta'rifiga ko'ra, siyosiy madaniyat — aholining siyosiy tizim, uning vazifalari va o'z roliga nisbatan yo'nalishlari (orientatsiyalar) majmuidan iborat. Ushbu yo'nalishlar uch turga bo'linadi: kognitiv (bilim va e'tiqodlar), affektiv (his-tuyg'ular) va baholovchi (qadriyatlar).

Almond va Verba uch turdagi siyosiy madaniyatni ajratib ko'rsatdi: patriarxal (aholi siyosiy tizimdan bexabar yoki unga befarq), sub'ekt (aholi siyosiy tizimdan xabardor, lekin passiv) va ishtirokchi (aholi faol ravishda siyosiy hayotga qo'shiladi). Ko'pchilik demokratiolog olimlar ishtirokchi madaniyatni demokratik boshqaruvning eng muhim shartlaridan biri deb hisoblaydi. O'zbekistonda bu uch turning qanday nisbatda mavjudligini aniqlash muhim ilmiy va amaliy vazifadir.

Keyinchalik Ronald Inglehart 'post-materialist qadriyatlar' nazariyasini ishlab chiqib, iqtisodiy rivojlanish bilan birga fuqarolarning siyosiy qadriyatlari ham o'zgarib borishini ko'rsatdi [3; 78-b.]. Ya'ni, asosiy ehtiyojlar qondirilgach, odamlar ozodlik, o'z-o'zini ifodalash va siyosiy ishtirok kabi post-materialist qadriyatlarga ko'proq e'tibor qarata boshlaydi. Bu nazariya O'zbekistondagi qadriyatlar o'zgarishi dinamikasini tushunishda foydali tahliliy vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

2. O'ZBEKISTONDA JAMOATCHILIK FIKRI VA SIYOSIY MADANIYAT: EMPIRIK TAHLIL

2.1. Siyosiy ishonch va davlatga munosabat

Davlatga ishonch — siyosiy madaniyatning eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. O'zbekistonda o'tkazilgan turli xil so'rovlar natijalari shuni ko'rsatadiki, fuqarolarning davlat institutlariga ishonch darajasi nisbatan yuqori [2; 47-b.]. Ayniqsa Prezidentlik institutiga, qurolli kuchlarga va din arboblari nisbatan ishonch kuchli. Biroq mahalliy hokimiyat organlari, parlament va sud tizimiga ishonch uncha yuqori emas. Bu holat vertikal ishonchning horizontal ishonchga nisbatan ustunligini ko'rsatadi.

Siyosiy ishonchning yuqori darajasi bir tomondan ijobiy hodisa sifatida baholanishi mumkin, chunki u ijtimoiy barqarorlik va boshqaruvchilik imkoniyatini kuchaytiradi. Biroq bu ishonch tanqidiy fikrlashning yetarli rivojlanmaganligidan yoki axborot olish imkoniyatlarining chekliligidan ham kelib chiqishi mumkin. Shu sababli yuqori ishonch darajasini yuzaki baholamasdan, uning sifatli tahlilini ham o'tkazish zarur.

2.2. Siyosiy qatnashuv va fuqarolik faolligi

Siyosiy qatnashuv O'zbekistonda an'anaviy shakllarda — saylovlarda qatnashish, mahalla yig'inlari va rasmiy murojaat yo'llari orqali — yaxshi rivojlangan. Saylov aktivligi statistik jihatdan yuqori ko'rsatkichlarga ega. Biroq siyosiy qatnashuvning noan'anaviy shakllari — fuqarolik noroziliklari, petitsiyalar, siyosiy bloglar va mustaqil jamoat tashkilotlari — hali to'liq rivojlanmagan [3; 112-b.].

So'nggi yillarda yoshlar orasida jamoat ishlariga qiziqish oshmoqda. Yoshlar parlamenti, mahalla faoliyatiga ishtiroki va ijtimoiy loyihalarda ko'ngillilik kabi shakllar orqali o'spirinlar siyosiy hayotga jalb etilmoqda. Bu tendensiya istiqbolli bo'lib, fuqarolik faolligining kelajak uchun

poydevorini yaratmoqda. Biroq real qaror qabul qilish jarayonlariga yoshlarning ta'siri hali chekliq bo'lib qolmoqda.

2.3. Axborot olish manbalari va jamoatchilik fikrining shakllanishi

O'zbekistonda jamoatchilik fikrining shakllanishida turli axborot manbalari rol o'ynaydi. An'anaviy ommaviy axborot vositalari — televidenie, radio va gazetalar — hali ham keng auditoriyani qamrab oladi va aholining siyosiy dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatadi [4; 78-b.]. Milliy televidenie kanallari ayniqsa katta yoshli aholi o'rtasida asosiy axborot manbasi bo'lib qolmoqda.

Biroq internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bilan bu manzara o'zgarmoqda. Telegram, YouTube, Instagram va boshqa platformalar orqali fuqarolar muqobil axborot olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Ayniqsa 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlar asosiy axborot manbayiga aylangan. Bu holat jamoatchilik fikrini plurallashtiruvchi omil sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, raqamli axborot muhitining o'z xavflari ham mavjud. Dezinformatsiya, siyosiy manipulyatsiya va 'echo chamber' hodisalari jamoatchilik fikrining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekistonda media savodxonligi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish shu sababli strategik ahamiyat kasb etadi.

2.4. Gender va yoshga ko'ra siyosiy madaniyat farqlari

O'zbekistonda siyosiy madaniyat demografik guruhlarga ko'ra sezilarli farqlanadi. Yoshlar (18–30 yosh) va katta yoshlilar (50+ yosh) o'rtasida siyosiy qadriyatlar, muassasalarga ishonch va siyosiy qatnashuv shakllarida farqlar mavjud. Yoshlar ko'proq individual erkinlikka, shaxsiy huquqlarga va o'z-o'zini ifodalashga qadriyat beradi; katta yoshlilar esa barqarorlik, an'analar va kollektivizm tamoyillarini ustun qo'yadi [5; 63-b.].

Gender jihatidan ham muhim farqlar kuzatiladi. Ayollarning siyosiy qatnashuvi rasmiy siyosat darajasida oshmoqda — parlament kvotasi va rahbarlik lavozimlari bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilmogda. Biroq siyosiy madaniyatdagi chuqur stereotiplar — siyosat 'erkaklar ishi' degan tasavvur — hali to'liq bartaraf etilmagan. Ayollarning siyosiy xulq-atvori va fuqarolik faolligini o'rganish alohida tadqiqot e'tiborini talab etadi.

3. DOLZARB MUAMMOLAR VA TANQIDIY TAHLIL

3.1. Fuqarolik madaniyatidagi an'anaviy va zamonaviy ziddiyatlar

O'zbekiston jamiyatida an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyat siyosiy madaniyatning shakllanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. An'anaviy qadriyatlar tizimida — mahalla, katta yoshlilarga hurmat, kollektiv qaror qabul qilish va konsensusga intilish — o'zbek jamiyatining asosiy ijtimoiy kapitalini tashkil etadi [6; 36-b.]. Bu qadriyatlar ijtimoiy birlikni mustahkamlaydi, ammo ba'zan demokratik munozara va siyosiy muholifat madaniyatining rivojlanishiga to'sqinlik qilishi ham mumkin.

Zamonaviy qadriyatlar — individual huquqlar, axborot erkinligi, siyosiy pluralizm va fuqarolarning davlat ustidan nazorati — O'zbekiston yoshlari o'rtasida kuchaymoqda. Bu ikki qadriyatlar tizimining uyg'unlashtirilishi, ya'ni an'anaviy ijtimoiy kapitaldan foydalanib, demokratik fuqarolik madaniyatini rivojlantirish — O'zbekiston oldidagi asosiy ijtimoiy-siyosiy vazifalardan biridir.

3.2. Siyosiy plyuralizm va muholifat madaniyatining holati

Sog'lom demokratik tizim uchun siyosiy muholifat va plyuralizm madaniyati zarurdir [7; 88-b.]. O'zbekistonda rasmiy siyosiy muxolifat hali rivojlanmagan. Ko'ppartiyali tizim rasmiy jihatdan mavjud bo'lsa-da, siyosiy raqobat mazmuni jihatidan chekliq. Bu holat jamoatchilik fikrining

yetarlicha xilma-xil ifodalanishiga to'sqinlik qiladi va davlat siyosatiga fuqarolik nazoratini zaiflashtiradi.

Biroq nodavlat tashkilotlar, mustaqil media va fuqarolik faollarining soni oshmoqda. Bu jarayon siyosiy plyuralizm uchun yangi platformalar yaratmoqda. Ayniqsa ijtimoiy tarmoqlardagi erkin muhokamalar alternativ fikrlarning tarqalishi uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. O'zbekistonda muholifat madaniyatining shakllanishi uzoq muddatli jarayon bo'lib, unda fuqarolik jamiyati institutlarining roli hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

3.3. Siyosiy sotsiologik tadqiqotlarning metodologik muammolari

O'zbekistonda siyosiy mavzularda so'rov o'tkazish o'ziga xos metodologik qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Respondentlarning nozik siyosiy masalalarda haqiqiy fikrini bildirishdan qo'rqishi — 'ijtimoiy maqbullik ta'siri' (social desirability bias) — so'rov natijalarini buzishi mumkin [8; 214-b.]. Fuqarolar davlatni tanqid qiladigan javoblarni berishdan ehtiyot bo'lishi tabiiy. Bu esa tadqiqotchilar uchun metodologik jihatdan jiddiy muammo hisoblanadi.

Bu muammoni hal etish uchun eksperiment va so'rovlar o'tkazishning yangi usullari qo'llanilmoqda. Jumladan, ro'yxatsiz so'rov texnikasi (list experiment), tasdiqli so'rovlar (endorsement experiments) va onlayn anonim platformalar yordamida o'tkaziladigan tadqiqotlar mavzu sezgirligini kamaytirish imkonini beradi. O'zbek sotsiologlarining bu usullarni o'zlashtirishi va qo'llashi tadqiqot sifatini sezilarli oshiradi.

4. ISTIQBOLLAR: FUQAROLIK JAMIYATI VA DEMOKRATIK MADANIYAT

4.1. Raqamli texnologiyalar va yangi siyosiy jamoatchilik

Raqamli texnologiyalar O'zbekistonda yangi siyosiy jamoatchilik shakllanishiga kuchli turtki bermoqda. Telegram kanallar, YouTube bloglar va ijtimoiy tarmoqlardagi guruhlar fuqarolarga siyosiy masalalarni erkin muhokama qilish uchun yangi maydonlar yaratdi. Bu platformalarda ijtimoiy muammolar, davlat qarorlari va mahalliy masalalar bo'yicha keng muhokamalar olib borilmoqda. Bunday raqamli jamoat makonining kengayishi Habermasning 'ochiq makon' nazariyasiga yaqin bir hodisa sifatida baholanishi mumkin [2; 27-b.].

Biroq raqamli siyosiy faollik hali real siyosiy o'zgarishlarga qay darajada ta'sir ko'rsatishini aniq baholash qiyin. 'Slaktivizm' — ya'ni onlayn faollikning offline siyosiy ishtirokni almashtirishi — xavfi mavjud. Shu sababli raqamli va an'anaviy fuqarolik faolligini uyg'unlashtirish muhim strategik vazifadir.

4.2. Yoshlarni siyosiy sotsializatsiya qilishning yangi modellari

Siyosiy madaniyatning kelajagi ko'p jihatdan yosh avlodning siyosiy sotsializatsiyasiga bog'liq. Siyosiy sotsializatsiya — fuqaroning siyosiy qadriyatlar, me'yorlar va xulq-atvor namunalarni o'zlashtirish jarayoni — asosan oila, maktab, tengdoshlar va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshadi. O'zbekistonda maktab ta'limida fuqarolarni tarbiyalash dasturlari mavjud, biroq ular ko'pincha rasmiy-marosimiy xarakter kasb etadi va tanqidiy fuqarolik fikrlashini rivojlantirmaydi.

Yangi siyosiy sotsializatsiya modellari kerak: o'quvchilarni real ijtimoiy muammolarni muhokama qilishga, alternativ yechimlar taklif etishga va fuqarolik tashabbuslarida qatnashishga o'rgatuvchi ta'lim dasturlari. Model sifatida maktab o'z boshqaruvi, yoshlar parlamentlari va simulyatsiya o'yinlari (model UN, model parlament) kabilar keng joriy etilishi maqsadga muvofiq. Bu usullar yoshlarni passiv sub'ektdan faol fuqaroga aylantirishi uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

4.3. Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlar

O'zbekistonda demokratik siyosiy madaniyatning rivojlanishi davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarning sifatiga bog'liq [9; 145-b.]. Bu munosabat hozirda hamkorlik va muloqot

yo'lida rivojlanmoqda — ko'plab nodavlat tashkilotlar davlat dasturlarini bajarishda hamkor sifatida ishtirok etmoqda. Biroq fuqarolik jamiyatining davlatdan mustaqil nazorat funksiyasi — siyosiy qarorlarni tanqidiy baholash, shaffoflikni talab qilish va fuqarolar manfaatini himoya qilish — hali to'liq shakllanmagan.

Istiqbolda davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida teng huquqli sheriklik asosidagi munosabatlarni shakllantirish muhim. Buning uchun nodavlat tashkilotlarning faoliyat qonunchiligini soddalashtirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini kengaytirish va davlat qarorlarini qabul qilish jarayoniga fuqarolarni ko'proq jalb etish zarur. Shunday hamkorlik modeli O'zbekistonda siyosiy madaniyatning demokratik yo'nalishda rivojlanishiga kuchli turtki berishi mumkin.

XULOSA. O'zbekistonda jamoatchilik fikri va siyosiy madaniyat murakkab o'tish davrini boshdan kechirmoqda. An'anaviy jamiyatdan zamonaviy demokratik jamiyatga o'tish yo'lida sezilarli yutuqlarga erishildi: fuqarolar axborot olish imkoniyatlari kengaydi, siyosiy qatnashuvning yangi shakllari paydo bo'ldi va yoshlar siyosiy faolligi oshdi. Biroq ko'plab muammolar — siyosiy madaniyatdagi passivlik, siyosiy plyuralizmning yetarli rivojlanmaganligi va metodologik qiyinchiliklar — hal etilishini kutmoqda.

Jamoatchilik fikri va siyosiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha quyidagi asosiy tavsiyalarni ilgari surish mumkin: ta'lim tizimida fuqarolik sotsializatsiyasini kuchaytirish; mustaqil ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash; nodavlat tashkilotlarning faoliyati uchun qulay muhit yaratish; siyosiy tadqiqotlar va so'rovlarni muntazam o'tkazish tizimini yo'lga qo'yish [10; 18-b.].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda demokratik siyosiy madaniyatning shakllanishi bir avlod umri davom etadigan uzoq muddatli jarayon. Bu jarayonda davlat, fuqarolik jamiyati, akademik hamjamiyat va xalqaro hamkorlarning birgalikdagi harakati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Sotsiologik tadqiqotlar esa bu yo'lida muhim kompas vazifasini o'tab, jarayonni kuzatish, baholash va to'g'ri yo'naltirishda bebaho hissa qo'sha oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Almond G., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* — Princeton: Princeton University Press, 1963. — 574 p.
2. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere.* — Cambridge: MIT Press, 1989. — 301 p.
3. Inglehart R., Welzel C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy.* — Cambridge University Press, 2005. — 344 p.
4. Lippmann W. *Public Opinion.* — New York: Harcourt, Brace and Company, 1922. — 427 p.
5. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi.* — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 448 b.
6. Rashidova N.X. *O'zbekistonda siyosiy madaniyatning hozirgi holati // Siyosatshunoslik va huquq.* — 2023. — №1. — B. 34–48.
7. Toshmatov B.R. *Jamoatchilik fikri va demokratik boshqaruv: O'zbekiston tajribasi.* — Toshkent: ISMI, 2022. — 180 b.
8. Norris P. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited.* — Cambridge: Cambridge University Press, 2011. — 338 p.
9. Putnam R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* — New York: Simon and Schuster, 2000. — 541 p.
10. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik tadqiqotlar instituti. Ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar to'plami 2024.* — Toshkent, 2024.